

УДК 351:316.773.2

В. М. ДРЕШПАК

СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ СЕМІОТИЧНОЇ ПІДСИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Розкрито структуру та особливості соціокультурного середовища семіотичної підсистеми державного управління, їх взаємодії. Виокремлено та описано фактори, що впливають на формування, функціонування та розвиток цієї підсистеми.

Reveals the structure and features of social and cultural sphere of public administration semiotic subsystems, their interaction. Allocated and describes the factors that influence the formation, functioning and development of this subsystem.

Ключові слова: система державного управління, семіотична підсистема державного управління, соціокультурне середовище, цивілізаційний процес, знак, символ, семіотична форма.

Системний підхід до дослідження будь-якого явища неодмінно потребує оцінювання середовища, що визначає чинники й параметри формування, функціонування та розвитку даного явища. Не є винятком і семіотична підсистема державного управління, що, на наш погляд, являє собою систему, яка забезпечує зв'язки та комунікації державно-управлінської системи, відображає й інституалізує в суспільній свідомості та втілює за допомогою семіотичних форм суб'єктно-об'єктні відносини, пов'язані з виконанням державно-управлінських функцій. Процеси формування, функціонування та розвитку цієї підсистеми можуть розглядатися з найрізноманітніших позицій: розвитку окремих суспільств, держав, культур, знакових систем тощо. Різними є й уявлення про середовище, де відбуваються ці процеси: соціальні процеси, культура (чи культури), комунікативний (інформаційний) простір, цивілізації тощо. І це не є випадковістю. Адже така багатовимірна, багатокомпонентна, багатофункціональна складова соціокультурної сфери, як семіотична діяльність (а вона пов'язана з творенням і використанням знаків, емблем, символів, а також складних семіотичних форм) не може бути представлена лише з якоїсь однієї позиції. У цьому разі найбільш об'єктивним може бути підхід, який дозволив би визначити комплекс найважливіших чинників формування, функціонування та розвитку семіотичної підсистеми державного управління з огляду на її сутнісні особливості.

Таким методологічним підходом, на наш погляд, є соціокультурний, у межах якого "суспільство розглядається як цілісна соціокультурна система в єдності культури і соціальності, що створюється і перетворюється діяльністю людини" [7, с. 355]. За такого методологічного підходу, вихідним пунктом досліджень має бути вивчення базових систем – соціальної та культурної.

Розгляд семіотичної підсистеми як окремої складової системи державного управління, запропонований автором, є новим напрямом досліджень у галузі науки

“державне управління”. Разом з тим основні результати дослідження, викладені в цій статті, ґрунтуються на низці розробок у галузі культурології, політології, соціології, семіотики, державного управління, де розкривалися деякі аспекти соціокультурних чинників розвитку системи державного управління, генезис окремих соціальних і культурних явищ тощо. Автор, зокрема, у своїх підходах базується на класичних розробках у галузі семіотичних систем, а також семіотики культури, що належать В. Іванову, Ю. Лотману, О. П’ятигорському, В. Топорову, Б. Успенському, Г. Щедровицькому, іншим ученим. Також відправними для здійснення цього дослідження стали праці таких українських і зарубіжних авторів, як В. Бурлачук, О. Кармадонов, С. Махліна, Д. Місюрюв, Г. Почепцов, С. Сergyгін, Г. Чернов, С. Чукут, О. Шейгал та ін., де розкрито різні аспекти семіотичної діяльності людини, зокрема в політичній та державно-управлінській сферах.

У той же час, проблема, на вирішення якої спрямоване це дослідження, полягає в необхідності встановлення чинників впливу соціокультурного середовища на семіотичну підсистему державного управління, виявлення їх сутності та характеристик. Аналіз і синтез результатів попередніх наукових праць, а також власне авторські розробки дозволяють органічно представити процеси формування, функціонування та розвитку семіотичної підсистеми державного управління в контексті впливу на них низки чинників соціокультурного середовища. Інакше кажучи, проведене дослідження вписує семіотичні процеси, притаманні системі державного управління, у загальний соціокультурний контекст, подає їх як невід’ємні складові загальнолюдського цивілізаційного розвитку.

Метою статті є виокремлення найбільш впливових чинників соціокультурного середовища семіотичної підсистеми державного управління, що визначають процеси формування, функціонування та розвитку цієї підсистеми.

Розглядаючи соціокультурне середовище семіотичної підсистеми державного управління, будемо спиратися на такі теоретичні положення. По-перше, середовище певної системи (як це визначають А. Холл та Р. Фейджин) являє собою сукупність усіх об’єктів, зміна властивостей яких впливає на систему, а також тих об’єктів, чії властивості змінюються в результаті поведінки системи [9, с. 258]. Тобто, система та її середовище, будучи відокремленими один від одного, тим не менше постійно знаходяться у стані взаємовпливу.

По-друге, існує кілька концепцій зовнішнього середовища: 1) середовище як хаос, який створює проблеми для системи; 2) середовище є сукупністю факторів, що впливають на систему; 3) середовище є сукупністю систем такого самого порядку, як і система, що розглядається; 4) середовище – це певна надсистема, яка включає в себе дану систему. При цьому кожна з цих концепцій відображає свою частину істини [6, с. 64].

Таким чином, узагальнюючи, зробимо висновок, що середовище для системи є певною надсистемою, джерелом викликів (тобто, потужних впливів на систему, які становлять загрозу її існуванню, вимагають її докорінної реорганізації, диверсифікації діяльності [Там же, с. 35]), містить низку факторів такого впливу, структурно являє собою сукупність систем. Виходячи з наведеного, соціокультурне середовище семіотичної підсистеми державного управління, на наш погляд, було б доцільно

розглядати як своєрідну соціокультурну мегасистему, тобто нескінченне за величиною утворення, що включає сукупність систем різної складності [Там же, с. 54].

Соціокультурну мегасистему важливо усвідомлювати як цілісну єдність соціальної та культурної її складових. У контексті соціокультурного підходу соціальна складова є сукупністю відносин суб'єктів (економічних, соціальних, політичних та ін.), що реалізуються ними у взаємозв'язках і взаємодії в межах тієї чи іншої соціальної групи, суспільства загалом. Культурна складова – це засоби і результати діяльності суб'єкта (суб'єктів) як матеріальні, так і духовні – граничні смисли, ідеї, цінності та норми, мотиваційні установки, символи, способи та зразки діяльності, твори мистецтва, матеріальні культури та ін. Культурна компонента дає змогу суб'єкту не тільки розпізнавати, а й транслювати та генерувати нові смисли діяльності, що є необхідною умовою змін [7, с. 356].

Таким чином, можемо говорити про таку структуру системних взаємозалежностей досліджуваних явищ. Соціальне як інтегруюча складова соціокультурної мегасистеми є середовищем щодо культури. Державне управління як система є підсистемою соціокультурної мегасистеми, формується, функціонує та розвивається під впливом як соціальних, так і культурних факторів, але, з огляду на свою специфіку, також справляє і власний зворотний вплив. Семіотична підсистема державного управління інтегрує елементи, тісно пов'язані з елементами соціальної та культурної складових соціокультурної мегасистеми, а також державного управління як систем вищого порядку. Тим самим семіотична підсистема державного управління “пронизує” всі складові соціокультурної мегасистеми, відіграючи роль одного з її “каркасних” елементів.

Визначаючи характер і особливості взаємодії соціокультурного середовища та семіотичної підсистеми державного управління, слід неодмінно брати до уваги власне “семіотичність” самого цього середовища. На це є принаймні дві основні причини. По-перше, соціальна складова даного середовища обумовлює таку його характеристику, як комунікативність. Зокрема, як зазначав Н. Луман, елементарний процес, що конструює соціальне як особливу реальність є процесом комунікації. Як комунікація відбувається також процес соціального взаємопроникнення, що являє собою соціалізацію [5, с. 194–195, 322]. Відтак, комунікативний характер соціального вимагає наявності й відповідного семіотичного оснащення соціальних комунікацій, знакових систем, здатних їх забезпечувати. Тому не випадково для семіотичних систем (на відміну від несеміотичних) природним вважається їх розташування саме в комплексі “суспільство – комунікація – культура” [2, с. 502].

По-друге, культура сама по собі сутнісно є семіотичним утворенням. Так, на переконання Ю. Лотмана та Б. Успенського, попри значну кількість визначень культури, усі спроби відмежувати культуру від некультури, по суті справи зводяться до одного: на фоні некультури культура виступає як знакова система [Там же, с. 485]. Більше того – культура будується як ієрархія семіотичних систем, з одного боку, і багатшаровий устрій позакультурної сфери, яка її оточує, – з іншого. При цьому саме внутрішня структура, склад і співвідношення окремих семіотичних підсистем визначають тип культури в першу чергу [4, с. 507].

Така особливість соціокультурного середовища підводить нас до висновку

про специфічні ознаки взаємодії семіотичної підсистеми державного управління з її середовищем. Соціальна складова є, з одного боку, суб'єктом-генератором семіотичних форм, які створюються з метою забезпечення соціальних комунікацій, які є для соціального системоутворюючим чинником, а з іншого – об'єктом впливу семіотичного. При цьому комунікативна (та – в її складі – семіотична) підсистема державного управління є важливим компонентом комунікативної діяльності в межах всієї соціокультурної мегасистеми.

Культурна складова є, з одного боку, сховищем притаманних цьому соціокультурному простору семіотичних форм, кодів для їх розпізнавання, значень і смислів, трансльованих ними, з якого вони запозичуються до семіотичної підсистеми. З іншого – семіотична діяльність системи державного управління сама здатна збагачувати культуру особливими, притаманними лише їй знаками, емблемами, символами та складними семіотичними формами (ритуал, традиція, міф, образ, ідеологія тощо), що створені та використовуються в державно-управлінській діяльності. Іншими словами – функціонування семіотичної підсистеми державного управління може бути подане як серія постійних обмінів між цією підсистемою та семіотичними системами, що входять разом з нею до певної соціокультурної мегасистеми і є для цієї підсистеми її середовищем.

Система державного управління розглядатиметься нами як сегмент цього соціокультурного середовища, що так само має власні соціальну (базовану на густій мережі комунікацій) та культурну складові, які в даному разі справляють безпосередній вплив на формування, функціонування та розвиток власної семіотичної підсистеми.

Ураховуючи динамічність внутрішніх і зовнішніх контактів соціокультурної мегасистеми, часово-просторові параметри її розвитку, про впливи такого середовища слід говорити також у певному цивілізаційному контексті. Власне, виокремлення стадій і основних шляхів розвитку людства само по собі дає лише загальні контури бачення цивілізаційного процесу. Його більш повне розуміння передбачає вирішення, по-перше, питання про внутрішню цілісність соціокультурних проявів, яка реалізується лише в межах конкретної цивілізації та, по-друге, проблем взаємодії (при поступовій інтеграції) конкретних цивілізацій у синхронному та діахронному планах. У такому контексті цивілізація розглядається як окрема, відносно автономна, здатна до самоорганізації та саморозвитку поліетнічна соціокультурна система, що має свої часо-просторові виміри, базові духовно-культурні основи та відносно стійкі, довготривалі (інваріантні) структури економічних, суспільно-політичних і культурних форм. Цивілізація як конкретна цілісність і дискретна частина весвітньо-історичного процесу може бути визначена через структури етнічних, соціальних, політичних, конфесійних, субкультурних та ін. спільностей, які багатоманітно перетинаються та мають, як правило, складну ієрархічну природу [10, с. 8]. Саме таке розуміння цивілізації дозволяє розглядати різні стадії трансформації соціокультурного середовища системи державного управління та її семіотичної підсистеми в конкретній часо-просторовій проекції та в певному соціокультурному контексті, показати зв'язки цивілізацій, спадковість культурних надбань.

Окреслена структура соціокультурного середовища семіотичної підсистеми державного управління дозволяють нам виокремити принаймні сім, на наш погляд,

ключових факторів, що детермінують взаємні впливи соціокультурного середовища та семіотичної підсистеми державного управління, процеси її формування, функціонування та розвитку: політичної культури; культури організації в системі державного управління; соціальних змін; етнічний; релігійний; культурних змін; цивілізаційної ідентичності.

Фактор політичної культури певного суспільства в контексті його впливу на формування, функціонування та розвиток семіотичної підсистеми державного управління важливий для вивчення з огляду на те, що сама система державного управління входить до класу політичних соціальних систем, а політична культура як явище охоплює низку суто семіотичних складових. За М. Стрежневою, під політичною культурою слід розуміти сукупність смислових схем і нормативного ставлення до політики, завдання яких по суті зводиться до надання (нав'язування) акторам політичних ролей та орієнтацій відповідно до суб'єктивних уявлень, які склалися в суспільстві [8, с. 93]. До структури політичної культури входять, зокрема, такі суто семіотичні елементи, як політичні символи та політичні міфи. Загалом політична культура перш за все впливає на формування, функціонування та розвиток складних семіотичних форм – ритуалів, міфів, традицій, політичних іміджів, ідеології. Сформовані в надрах політичної сфери, вони разом з тим впливають на систему державного управління, іноді кардинально змінюючи перебіг державно-управлінських процесів, зокрема в напрямі їх надмірної символізації.

Безпосередній вплив на формування, функціонування та розвиток семіотичної підсистеми державного управління справляє фактор культури організації в системі державного управління. Культуру організації визначають як систему уявлень, символів, цінностей і зразків поведінки, які поділяють усі члени колективу, тобто систему, що відображає певні колективні уявлення про мету і засоби діяльності. Культура організації включає в себе також організаційну культуру, що відображає ступінь організаційного упорядкування [1, с. 56]. Саме культура організації, виконуючи, зокрема, завдання внутрішньої інтеграції, спонукає до формування системи знаків, емблем, символів, складних семіотичних форм, що забезпечують:

- відокремленість певної професійної групи чи організації від середовища (форма, знаки розрізнення статусу тощо);
- визначення порядку та принципів входження осіб до даної групи й організації та виходу з них, проходження служби (присяга державного службовця, символіка кадрової ротатії, відставка, державні та відомчі відзнаки тощо);
- символічну ієрархізацію членів організації, означення їх статусних ролей (службовий кабінет, автомобіль, порядок доступу до посадової особи, система службового зв'язку тощо);
- комунікацію в професійному середовищі (спеціальна термінологія, системи кодування службових документів, сленг тощо);

Фактор соціальних змін інтенсифікує семіотичну діяльність, впливаючи на всі її підсистеми як безпосередньо, так і через трансформацію культурної складової. Зміна культур (зокрема, в епохи соціальних катаклізмів) супроводжується звичайно різким підвищенням семіотичності поведінки (що може виражатися навіть у зміні імен і назв), причому боротьба зі старими символами, ритуалами може набувати

суто ритуалізованого характеру. У той же час не тільки введення нових форм поведінки, але й посилення знаковості (символічності) старих форм може свідчити про певну зміну типу культури. Так, діяльність Петра в Росії більшою мірою звелася до боротьби зі старими ритуалами й символами, що насправді полягала у створенні нових знаків (наприклад, відсутність бороди стала такою ж обов'язковою, як раніше її наявність, носіння одягу іноземного крою стало таким же неодмінним, як раніше – російського одягу) [2, с. 485–486].

Суспільні трансформаційні процеси, зміни у світовій політиці та внутрішній політиці окремих держав неодмінно знаходять своє відображення в семіотичній системі державного управління, що є також однією зі складових формування символічного капіталу відповідної держави.

Етнічний фактор привносить у семіотичну підсистему державного управління не лише самотність як певного роду зовнішній ефект на рівні сприймання знаків і символів. Етнічний код соціокультури традиційно стає певним засобом захисту, оберегом для вкарбованих у знаки та символи смислів національно-державної самосвідомості та ідентичності. Практично кожен етнос, що мав у своїй історії досвід державного чи квазідержавного життя, формує та зберігає у своїй культурі сталі уявлення про систему ідеального державного управління, образи правителів, моделі формування системи державної влади, взаємин суб'єктів і об'єктів державного управління тощо. Саме ці семіотичні за своєю суттю соціокультурні матриці не лише впливають на певному історичному етапі на вибір національної моделі державного управління, а й обумовлюють комплекс семіотичних засобів репрезентації цієї системи, зокрема формують суспільний запит на певний образ представника керівної еліти, засобів управління, цілей державного поступу тощо.

Релігійний фактор визначає не лише склад, а й певну ієрархію елементів семіотичної підсистеми державного управління та традиції означень осіб і явищ у системі владно-підвладних відносин. Передусім це пояснюється прагненням людини уніфікувати структуру сакрального та земного світів, універсалізувати засоби означення та розуміння навколишнього світу. Семіотична система державного управління часто запозичує й ефективно використовує семіотичні форми, апробовані суспільством у сфері релігійних відносин. Часто таке трапляється навіть у результаті міжсимвольних війн, коли сакральні символи трансформуються і вже в дещо модифікованому секуляризованому вигляді стають елементами семіотичної підсистеми державного управління. Історія культури знає багато прикладів символів, що паралельно застосовувалися як у релігійних, так і світських семіотичних системах.

Потужні впливи на семіотичну підсистему державного управління завжди справляли зміни в культурному середовищі. Тому фактор зміни культур ми розглядаємо тут як один з визначальних, такий, що активізує семіотичну діяльність у будь-яких сферах, у тому числі й у державному управлінні. Механізм формування та впливу цього фактора, зокрема може бути такий. Так, “зовнішня” культура для того, щоб увірватися до “нашого” світу, має перестати бути для нього “зовнішньою”. Вона має знайти собі ім'я та місце в мові тієї культури, до якої вривається ззовні. Але для того, щоб перетворитися з “чужої” на “свою”, ця зовнішня культура має бути перейменована мовою “внутрішньої” культури. Процес

перейменування не проходить безслідно для того змісту, який отримує нову назву. Так, наприклад, феодална структура, що виникла на руїнах античного світу, широко використовувала старі назви. Зокрема, можна вказати на таку назву, як Священна Римська імперія або на прагнення варварських королів називати себе імператорами та присвоювати собі символи римської імператорської влади [3, с. 116]. Загалом контакт з іншими культурними структурами може здійснюватися в різних формах та з різними наслідками для семіотичної підсистеми державного управління.

Фактор цивілізаційної ідентичності семіотичних систем дозволяє чітко визначити їх часово-просторові координати у глобальному соціокультурному середовищі. Цей фактор, по суті, синтезує та конкретизує впливи вищенаведених факторів у конкретному історичному контексті та полягає в наявності певної системи світоглядних орієнтирів, смислів і семіотичних форм, з огляду на які та за допомогою яких система державного управління відповідним чином відбивається в суспільній свідомості, впливає на діяльність людей та їх ставлення до цієї системи. Окремі цивілізації формують власні комплекси семіотичних форм, трансльованих ними смислів і традицій інтерпретації явищ і процесів державного життя, обумовлені специфікою соціальної та культурної складових.

Отже, соціокультурне середовище утворює низку системних зв'язків, що обумовлюють взаємовпливи семіотичної підсистеми державного управління із системами соціальної та культурної складових цього середовища, а також власне системою державного управління. Серед найбільш впливових факторів формування, функціонування та розвитку семіотичної підсистеми державного управління варто виокремити такі фактори: політичної культури, культури організації в системі державного управління, соціальних змін, етнічний, релігійний, культурних змін, цивілізаційної ідентичності. У подальших дослідженнях з цієї тематики, на наш погляд, важливо зосередити увагу на проблемах трансформації соціокультурної мегасистеми в інформаційну добу та її впливах на формування, функціонування й розвиток семіотичної підсистеми державного управління сучасної України.

Література:

1. Культура та етика в публічному адмініструванні : [навч. посіб.] / С. М. Сergyо́гін, О. В. Антонова, І. І. Хожило [та ін.] ; за заг. ред С. М. Сergyо́гіна. – Дніпропетр. : ДРІДУ НАДУ, 2009. – 118 с.
2. Лотман Ю. М. О семиотическом механизме культуры / Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский // Семиосфера : Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки. – СПб. : Искусство – СПб, 2004. – С. 485–503.
3. Лотман Ю. М. Семиосфера : Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство – СПб, 2004. – 704 с.
4. Лотман Ю. М. Тезисы к семиотическому изучению культуры / Ю. М. Лотман, В. В. Иванов, А. М. Пятигорский та ін. // Семиосфера : Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки. – СПб. : Искусство – СПб, 2004. – С. 504–525.
5. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории / Н. Луман ; пер. с нем. И. Д. Газиева ; под ред. Н. А. Головина. – СПб. : Наука, 2007. – 644 с.

6. Словник системного аналізу в державному управлінні / [Ю. П. Сурмін, Л. Г. Штика, В. Д. Бакуменко та ін.]. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 148 с.
7. Соціологічна енциклопедія / укл. В. Г. Городяненко. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с. – (Серія “Енциклопедія ерудита”).
8. *Стрежнева М. В.* Политическая культура: абстрактное представление о неявной реальности / М. В. Стрежнева // Политические системы и политические культуры Востока ; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России ; под ред. А. Д. Воскресенского. – М. : Восток-Запад, 2006. – С. 75–94.
9. *Холл Л. Д.* Определение понятия системы / Л. Д. Холл, Р. Е. Фейджин // Исследования по общей теории систем : сборник под ред. В. М. Садовского, Э. Г. Юдина. – М. : Прогресс, 1969. – С. 252–282.
10. Цивилизационные модели современности и их исторические корни / [Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко и др.] ; под ред. Ю. Н. Пахомова. – К. : Наук. думка, 2002. – 632 с.

Надійшла до редколегії 19.03.2010 р.